

GÖMÖRI GYÖRGY

SZENCI MOLNÁR ALBERT MŰVEI ÉS BIBLIAKIADÁSAI CAMBRIDGEI KÖNYVTÁRAKBAN

A tizenhetedik század angol—magyar kapcsolatainak kutatásában eddig túl kevés figyelmet fordítottak az angliai, különösen az oxfordi és cambridgei könyvtárak anyagára. A kutatást persze megnehezítette az a körülmény, hogy a legtöbb kollégiumnak mindmáig nincs nyomtatott könyvjegyzéke, s így egy-egy könyvtár hungaricáinak a feldolgozása hosszas helyszíni kutatómunkát igényel. Jelen dolgozat szerzője (aki a cambridgei egyetem szláv tanszékének a tanára) a Cambridgeben található korabeli Szenci Molnár kiadványokra összpontosította figyelmét, azokat szeretné a továbbiakban ismertetni.

Szenci Molnár művei és bibliakiadásai négy cambridgei könyvtárban találhatók, amelyek közül a leggazdagabb az egyetemi könyvtár (University Library) és a Trinity College anyaga. Az egyetemi könyvtár a következő Molnár-kiadványokat tartja számon: latinnyelvű grammatikáját (Hanau, 1610), *Lexicon Latino—Graeco—Ungaricum* (Heidelberg, 1621) című művét, egybekötve a magyar—latin szótárral és a *Syllecta scholasticá*-val, valamint a már Szenci Molnár halála után kiadott Janson Jansonius-féle *Új Testamentomot* („e kiseded formában kibotsátott az Belgiomi Academiákban Tanuló Magyaroknak forgolodások által”), amely Amszterdamban jelent meg, 1646-ban. Ez utóbbi, elég ritka, Újszövetség kiadás Dávid király zsoldárainak egy ugyancsak amszterdami, 1650-es kiadásával van egybekötve, s a könyvet egy háromlapos imádság fejezi be: „Hála adás az elvött jókért és könyörgés az eljövendőkért.” A felsorolt könyvek közül csupán a *Novae grammaticae Ungaricae*-ban találunk bejegyzésre: a szakadozott és külön lapra újra felragasztott címlap tetején „Coll. Soc^{tis} Iesu Brunsb...” olvasható, amiből kitűnik, hogy a XVII. századi, barna bőrkötésű könyvecske egykor a braunsbergi jezsuita kollégium tulajdonában volt, ahol a XVI. század végén sok erdélyi és magyar diák tanult, s ahol peregrinációja során Szepsi Csombor Márton is megfordult és hosszan elbeszélgetett a tudós atyákkal. A címlappal szemközti oldalra egy későbbi tulajdonos ragasztotta be exlibrisét; ezen két keresztbefektetett ág (pálmaág és olajág?) látható, s fölötte a név: „L'Abbé Thirion”. Ez a Thirion atya alighanem azonos azzal az Abbé Thirion-nal, aki a párizsi Bibliotheque Nationale nyomtatott összkatalógusában a B. 6755 szám alatt szerepel, mint Saint Jean Chrysostóme, vagyis Aranyszájú Szent János *Liturgie* c. művének kiadója. Mivel a fenti mű Szentpétervárott jelent meg 1846-ban, Thirion abbé feltehetően oroszországi útja, vagy tartózkodása során jutott hozzá a braunsbergi kollégium könyvtárából elkótyavetyélt könyvhöz; hogy aztán ez tőle hogyan került Cambridgebe, ma már lehetetlen megállapítani.

A University Library Szenci Molnár kiadványainál bizonyos szempontból érdekesebb a Trinity College anyaga. A Trinity gazdag és nagy múltú könyvtárában (amelynek jelenlegi épületét Sir Christopher Wren építette) nem kevesebb, mint négy Szenci Molnár tudományos és kiadói munkásságát dicsérő kötetre akadunk. Meg-

van itt mindenekelőtt Molnár első komoly tudományos fegyverténye, az 1604-es kiadású latin—magyar, magyar—latin szótár, ugyancsak a három részből álló latin—görög—magyar szótár (a magyar—latin szótárral és a *Syllecta scholasticá*-val) 1621-ből. Ez a dátum szerepel az *Analecta aenigmatica* című latinnyelvű Szenci Molnár értekezés második kiadása alatt is, ami Heidfeld *Octavum renata* című művével került egy kötetbe. S végül a Trinity College-nak van egy Szenci Molnár kiadású bibliája is, az ún. Oppenheimeri Biblia, 1612-ből.

Már maga ez a felsorolás gyanút ébreszt — hátha mind a négy kiadványnak ugyanaz a provenienciája? A könyvek tüzetesebb vizsgálata négy közül három esetben ezt a feltevést igazolja: az *Analecta aenigmatica* kivételével mindhárom könyvet John Mapletoft ajándékozta a kollégiumnak, azt is tudjuk, mikor: 1668-ban. Mapletoft, akit egy régi életrajzi lexikon „igen tudós embernek”¹ nevez, 1648-ban a kollégium tagja, majd B. A. fokozatának megszerzése után 1653-ban Fellow-ja; néhány évvel később külföldre utazott, Franciaországban és Olaszországban folytatott orvosi tanulmányokat, majd vizsátért Cambridgebe és itt 1667-ben megszerezte az orvosdoktori (M. D.) címet. Ez a dátum azért fontos számunkra, mert nem sokkal ezután Mapletoft Londonba költözött és ott praktizált, 1675-től már mint a Gresham College professzora — nyilván, amikor végleg elhagyta Cambridget, akkor ajándékozta fölösleges könyveit volt kollégiuma könyvtárának.

De hogyan került egyszerre három Szenci Molnár kiadvány ehhez a derék cambridgei tudóshoz, aki a kortársak biznysága szerint franciául, olaszul és spanyolul ugyan értett, de magyarul aligha? A kulcsot ehhez egy másik bejegyzés adja meg, amelyiket a latin—görög—magyar szótár legelső, tehát címlapot is megelőző üres oldalán találunk: „Nicholaus Ferrer me possidet 1638”. Ismerősen cseng ez a név az angol protestantizmus történetében csak kicsit is jártas embernek: Nicholas Ferrar (született 1592-ben) cambridgei végzettségű orvos volt, aki fiatalkorában beutazta fél Európát, majd a Virginia Társaság igazgatójaként játszott fontos szerepet a korabeli angol kereskedelem történetében, hogy azután 1626-ban Londonból visszahúzódjék a huntingtonshirei Little Gidding-be és ott megszervezen egy bensőséges kis vallási közösséget. Ez a közösség a vallás és a kegyesség mindennapi gyakorlása mellett az ott élő családok gyermekeinek nevelésére is gondot fordított. Ferrar igen művelt ember volt, Mapletofthoz hasonlóan több nyelven beszélt és olvasott, a többi közt németül is. John Mapletoft egyébként unokahúgának, Susanna Mapletoftnak volt a fia, sőt azt is tudjuk, hogy Ferrar vállalta John keresztapaságát és az gyermekkorában maga is egy ideig Little Giddingben lakott.²

A Trinity College szótárába nevét bejegyző személyben mégsem a közösség-alapító Nicholas Ferrart, hanem annak unokaöccsét gyanítjuk, aki szintén a Nicholas Ferrar névre hallgatott. Mert ugyan elképzelhető, hogy az idősebb Ferrar, aki nagy könyvgyűjtő volt, még németországi tartózkodása során vásárolta a később Mapletoft-ra maradt oppenheimeri bibliát, de minthogy ő már 1637-ben meghalt, a latin—görög—magyar szótárban a bejegyzés már nem tőle, hanem az ifjabb Nicholas Ferrartól származik. Különben minden más jel is arra mutat, hogy az ifjabb Ferrar komolyabban foglalkozott a magyar nyelvvel. Nagybátyja olaszból, spanyolból és latinból fordított valláserkölcsi műveket, majd élete végefelé roppant feladatba vágott: több ifjú munkatársával többnyelvű biblia-konkordanciák, illetve „harmóniák” szerkesztését kezdte el. Ezek közül kettőnek, egy négy nyelvű *Monotessaron*-nak, valamint az Újtestamentum egy nyolc nyelvű harmóniájának a szerkesztésében az idősebb Nicholas Ferrar még tevékenyen részt vett, de a további konkordanciák el-

¹ *Chalmer's Biographical Dictionary*, Vol. XXI, London, 1815, 270 lap

² *Dictionary of National Biography*, Vol. XII, London, 1909, 998 l.

készítésének a feladata már szorgalmas unokaöccsére maradt.³ Ez a rendkívüli képességekkel és nyelvtelhetséggel megáldott fiatalember, aki már húszéves korában elhunyt, mindössze négy évvel élve túl híres nagybátyját, 1635 és 1640 között a már említettekén kívül még négy harmónián dolgozott, köztük egy huszonnégy nyelvű Újtestamentum-konkordancián, „hogyan bizonyítsa a királynak, ért mindazokon a nyelveken, amelyeket felhasznált ebben és a következő munkájában”.⁴ Nem tudjuk, mennyi készült el, illetve maradt fenn az említett harmóniákból, de három tervezetében, más „egzótikus” nyelvek mellett a magyar is szerepelt. Erre mutat egyébként a *Lexicon Latino—Graeco—Ungaricum* üres lapjaira az ifjabb Ferrar által bejegyzett nyelvlista-séma is. Az első lápon, a névbejegyzés, majd egy erősen áthuzigált szöveg alatt ez áll: „Quere de Lingua — Iazigica, Illyrica, Epirotica, Tartarica”, a szótár legutolsó lapján pedig egy 13 nyelvből álló listára bukkanunk. Ezek a „keleti nyelvek” két oszlopba vannak sorakoztatva, s rajta van az örmény és káldeus szomszédságában, a perzsa mellett („Persica vel Hungarica”) a magyar is. Az esetleges harmónia-maradványok átvizsgálása nélkül nehéz megítélni, mennyire tudott az ifjabb Nicholas Ferrar magyarul; érdeklődése mindenesetre figyelemreméltó, még akkor is, ha ebben elsősorban hitbuzgalmi és nem filológiai indokok vezették. A birtokában levő három hungarica tehát 1640-ben, vagy azután maradt unokatestvérére, John Mapletoftra.

Két további Szenci Molnár bibliakiadásról tudunk Cambridgeben: az egyiket, a Károli Biblia Hanauban újrainyomott, javított változatát a Pembroke College könyvtára őrzi. Ez az 1608-ban kiadott, barna kötésű, ma is jó állapotban levő biblia, mint a benne levő bejegyzés mutatja, Lancelot Andrewes püspök adományaként szállt az akkor még Pembroke Hall nevű kollégium könyvtárára. Andrewes 1589-től 1605-ig volt a Pembroke Hall igazgatója (Masterja); Winchester püspökeként halt meg és mint a kollégium krónikása írja, „a kollégiumra hagyta könyvtárának minden könyvét, amelyből annak még nem volt példánya”.⁵ Korában nagy tekintélyű és nagy tudású teológus volt, a Jakab király által megindított kollektív bibliafordítás (az „Authorized Version”) munkatársainak listáján neve az első helyen szerepel. Lehet, hogy éppen a bibliafordítás munkálatai során szerezte be, vagy kapta Andrewes püspök vajakitől ezt a számára aligha érthető nyelven írt bibliát. Valószínűbbnek tartom, hogy kapta a könyvet — a XVII. században Angliába látogató magyar peregrinusok, ha ajándékoztak könyvet angol ismerősüknek, vagy intézményeknek, az szinte kivétel nélkül a Szenci Molnár-féle, nyugat európai színvonalon kinyomtatott első, vagy második bibliakiadás volt.

Ezt bizonyítja a Queens' College könyvtárában talált oppenheimeri biblia is. A szép, vellumkötésű „Biblia Hungarica” fedőlapján a kollégium kezdőbetűi (Q. C.) olvashatók, s a kötet első, a címodalt megelőző lapján jól olvasható, egyenletes kézírással a következő szöveg áll:

„Ad Bibliothecam illustrissimi Collegii Reginalis, (ex qua suavissimos studiorum suorum flores excerpit,) in perpetuam memoriam gratitudinisque debitae symbolum, Praefecto R. ac Clariss. Joanne Mansel durante, lubens meritoque mittit, offert, dat, didicat, consecratque Joannes Madarasi Ungarus haec Biblia Ungarica Amsterrodamo cum iter suum versus Patriam emensus esset Anno Reparatae Salutis 1630.”

Már korábban is volt tudomásunk arról, hogy Madarasi János ellátogatott Angliába,⁶ de angliai tartózkodásának körülményeit mindeddig homály fedte. Mint-

³ P. Peckard, *Memoris of the Life of Mr. Nicholas Ferrar*, Cambridge, 1790, 271 l.

⁴ U. o. 263 l.

⁵ A. Attwater, *Pembroke College, Cambridge. A Short History*, Cambridge, 1936, 58 l.

⁶ Szilágyi Benjámin Istvánra való hivatkozással említi a *Régi Magyar Prózái Emlékek, 1. kötet*, Bp., 1968, 414 l.

hogy ugyanez a Madarasi 1628 januárjában matrikulált Leydenben, a teológián, nem valószínű, hogy még ugyanabban az évben átment volna Angliába; legkorábban 1629 márciusában mehetett át, Maksai Péterrel együtt. Abban az időben, amikor Madarasi Leydenben tanult, szép számmal voltak a leydeni egyetemnek angol hallgatói is, akik a legkülönbözőbb szakokat látogatták. Így körülbelül Madarasival egy időben matrikulált egy Abraham Bush nevű 1626-ban Cambridgeben inkorporált teológus, valamint egy Edward Ironside nevű jogász, aki korábban (1620 és 1624 között), éppen a cambridgei Queens' College-ban volt diák. Lehet, hogy ezek a leydeni diáktársak egyengették Madarasi útját Cambridgebe? Akármint legyen is, a fenti bibliadedikációból kitűnik, hogy Madarasi használta a Queens' protestáns teológiai irodalomban gazdag könyvtárát, (lehet, hogy a kollégium más vonatkozásban, például elszállásolásában is segítségére volt) és hogy ismerte John Mansellt, aki maga is teológus és Madarasi Cambridgei tartózkodása idején a Queens' College igazgatója volt. Mennyi időt tölthetett Madarasi Cambridgeben? A legjobb esetben egy évet, de valószínűbb, hogy Medgyesi Pálhoz hasonlóan, aki 1631 januárjától ugyanaz év májusáig tartózkodott Cambridgeben,⁷ mindössze néhány hónapot. Bár ajánlásának nincs pontos dátuma, biztosak lehetünk benne, hogy legkésőbb 1630 áprilisában elhagyta Cambridget — ekkor ugyanis a február óta terjedő dögvészjárvány miatt a diákok a legtöbb kollégiumból már szétszéledtek.⁸ Függetlenül attól, hogy mennyi időt töltött Madarasi a nagy hírű egyetemi városban, gesztusa, amellyel magyar nyelvű bibliát küld Amszterdamból az őt vendégül látó kollégium könyvtárának, határozott büszkeségre, nemzeti és kulturális önértetre vall; arra, hogy a Madarasiék nemzedéke már tudta, a magyar egy nyugatinál sem alább való nyelv, s hogy Szenci Molnár bibliájával nem vallhat szégyent. Első jelentős filológusunk kiadványainak terjedése Nyugat-Európában így valószínűleg elsősorban a külsországban tanuló magyar diákok utazásainak köszönhető.

⁷ *Herepei-adattár*, I. Bp.—Szeged, 1965, 371 l.

⁸ v.ö. C. H. Cooper, *Annals of Cambridge*, Vol. III, London, 1845, 233 l.